

СУДОВА ПСИХІАТРІЯ

УДК 616.89-008-441.3:343:340.63

О. П. Олійник

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ СКОЄННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЙ
ОСОБАМИ ІЗ СТАНАМИ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИНУкраїнський науково-дослідний інститут
соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, м. Київ
sudprof@ukr.net

Актуальність. Висока криміногенність осіб із станами залежності від психоактивних речовин (ПАР) обумовлює численні наукові дослідження з пошуку ефективних шляхів запобігання повторюваності злочинів та їх соціально-економічних наслідків.

Мета – дослідити сучасну структуру та кримінологічні особливості скоєння злочинів особами із синдромом залежності від ПАР для встановлення криміногенних факторів з метою їх подальшого врахування при розробці підходів до судово-психіатричної оцінки зазначених психічних розладів та заходів психосоціальної реабілітації.

Матеріали та методи. Судово-психіатричному обстеженню підлягали 368 осіб із синдромом залежності від ПАР, які пройшли експертизу протягом 2013–2016 років.

Результати. Особи із станами залежності від ПАР є досить криміногенним контингентом, злочини таких осіб складно передбачити через раптовість їх скоєння під впливом ситуаційних чинників у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Особи з алкогольною залежністю достовірно частіше, ніж наркозалежні (66,7 % проти 29,2 %), скоюють агресивні злочини. Алкогольне сп'яніння є суттєвим тригером агресії.

Високі показники рецидивності (62,8 % та 76,4 % відповідно) свідчать про неефективність існуючих профілактично-виправних заходів.

Висновки. Вищенаведене обґрунтовує необхідність розробки нових підходів до реабілітації осіб із станами залежності від ПАР з метою запобігання рецидивності злочинів та уникнення соціально-економічних втрат країни.

Ключові слова:

залежність від психоактивних речовин, психічні розлади, суспільно небезпечні діяння, судово-психіатрична експертиза.

Актуальність. Висока криміногенність осіб із станами залежності від психоактивних речовин обумовлює численні наукові дослідження з пошуку ефективних шляхів запобігання повторюваності злочинів та їх соціально-економічних наслідків. Для України дана проблема особливо актуальна у зв'язку із збільшенням контингенту учасників бойових дій, які скоїли суспільно небезпечні діяння (СНД) [1].

Мета роботи – дослідити сучасну структуру та кримінологічні особливості скоєння злочинів особами із синдромом залежності від психоактивних речовин (ПАР) для встановлення криміногенних факторів з метою їх подальшого врахування при розробці підходів до судово-психіатричної оцінки зазначених психічних розладів та заходів психосоціальної реабілітації такого контингенту.

Матеріали та методи дослідження

Судово-психіатричному обстеженню методом суцільної вибірки підлягали 368 осіб із синдромом залежності

від ПАР, які проходили експертизу протягом 2013–2016 років у двох експертних установах м. Києва. Обстежені були поділені на дві групи: I групу (АЗ) склали 156 осіб з синдромом залежності від алкоголю; до II групи (НЗ) увійшли 212 осіб із синдромом залежності від наркотичних речовин.

Для аналізу та обробки даних застосовували анамнестичний, клініко-психопатологічний, соціально-демографічний, статистичний методи та метод судово-психіатричного аналізу.

Результати та їх обговорення

Аналіз структури суспільно небезпечних дій виявив достовірне переважання агресивних злочинів, спрямованих проти життя та здоров'я, у групі осіб з алкогольною залежністю (АЗ) та переважання майнових правопорушень, а також злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин, в осіб з наркотичною залежністю (НЗ) (табл. 1).

Таблиця 1. Структура кримінальних злочинів, скоєних особами із синдромом залежності від ПАР

Вид злочину (стаття Кримінального кодексу (КК) України)	Група АЗ абс. (%)	Група НЗ абс. (%)
Злочини проти життя та здоров'я особи		
Вбивство (ст. 115 КК України)	38 (24,2)	38 (17,9)
Тяжкі тілесні ушкодження (ст. 121 КК України): з них такі, що спричинили смерть потерпілого	64 (41) 16 (10,3)	14 (6,7) -
Легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК України)	2 (1,3)	-
Злочини проти статевої свободи та недоторканості		
Зґвалтування (ст. 152 КК України)	3 (1,9)	2 (0,9)
Злочини проти власності, злочини, пов'язані з незаконним заволодінням майном		
Крадіжка, грабiж, розбійний напад, незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 185, 186, 187, 289 КК України): з них з агресією, що призвела до спричинення тілесних ушкоджень потерпілому	38 (24,4) 2 (1,3)	109 (51,4) 8 (3,8)
Хуліганство (ст. 296 КК України): з них з агресією, що призвела до спричинення тілесних ушкоджень потерпілому	6 (3,8) 4 (2,6)	-
Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів (ст. 305–311 КК України)	1 (0,6)	48 (22,6)
Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами (ст. 263 КК України)	1 (0,6)	1 (0,5)
Порушення правил дорожнього руху, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 286 КК України)	2 (1,3)	-
Підроблення документів. (ст. 258 КК України)	1 (0,6)	
Разом	156 (100)	212 (100)

Частка агресивних злочинів у структурі СНД осіб з АЗ складалась із злочинів безпосередньо спрямованих проти життя та здоров'я особи (104 вип., 66,7 %) та злочинів із заподіянням тілесних ушкоджень або смерті жертв внаслідок розбоїв, хуліганських дій, аварій, спричинених у нетверезому стані (8 вип., 5,1 %). Загалом агресивні злочини у цій групі становили 112 випадків (71,8 %), з них ті, що спричинили смерть потерпілих – 56 випадків (35,9 %).

У групі з НЗ злочини з агресивним компонентом були наступними: вбивства (38 вип., 17,9 %), тяжкі тілесні ушкодження (14 вип., 6,6 %), зґвалтування із задушенням (1 вип., 0,5 %) та 9 випадків (4,2%) майнових злочинів, які супроводжувались насильством із заподіянням тілесних ушкоджень – загалом 62 випадки (29,2 %), з них із смертельним кінцем – 39 випадків (18,4 %), що достовірно нижче, ніж у групі осіб з АЗ.

Стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння під час СНД спостерігався майже в усіх осіб з групи АЗ (151 вип., 96,8 %) та більш ніж у половини осіб з НЗ (108 вип., 50,9 %). Це вкотре доводить, що стан сп'яніння сприяє реалізації СНД, навіть без впливу додаткових криміногенних чинників, які, за наявності, суттєво збільшують вірогідність вчинення протиправних діянь особами із станами залежності.

Серед особливостей скоєння СНД привертає увагу те, що особи з АЗ вчиняють злочини переважно пізнім вечором або вночі (135 вип., 86,5 %), не маючи попереднього наміру (89 вип., 57,1 %), діючи раптово під впливом ситуаційних чинників (87 вип., 55,8 %). При цьому вони майже не вживають заходів для приховування слідів злочину (120 вип., 76,9 %), не намагаються надати допомогу потерпілим (при їх наявності). Після злочину, ніби нічого не сталось, продовжують своє буденне життя (наприклад, після вбивства «товариша по чарці» у двірницькому приміщенні підекспертний спокійно пішов прибирати територію; після вбивства матері виспався, а вранці, переступивши через труп, вийшов за горілкою, бо думав,

що остання спить). Під час експертизи висловлювали формальне каяття.

Натомість наркозалежні здійснюють протиправні діяння здебільшого вранці або вдень (182 вип., 85,8 %), маючи попередній намір на вчинення злочину з корисливих мотивів (159 вип., 75 %). Вони майже завжди намагались приховати навіть очевидну причетність до правопорушення та зловживання ПАР (199 вип., 93,9 %). Не виказували відчуття провини чи каяття, намагались виправдати себе, показати у вигіднішому світлі.

Поодинокі «випадкові» злочини були скоєні внаслідок аварій, необережного поводження зі зброєю, поштовху без наміру на заподіяння ушкоджень. Ознаки загрозливої поведінки до скоєння СНД, такі як неадекватна поведінка, висловлювання, погрози, прояви агресії або психозу, спостерігались майже з однаковою частотою в обох групах, переважно в осіб у стані психозу чи при наявності супутньої психіатричної патології (табл. 2). Проте передвісники загрозливої поведінки загалом не характерні для даного контингенту, на відміну від психічно хворих з іншими психіатричними нозологіями, для яких характерний тривалий період наявності чітких ознак загрозливої поведінки і є можливість вжити заходів для запобігання СНД [2].

До особливостей агресивних СНД (112 вип. у групі АЗ та 62 вип. у групі НЗ) можна віднести те, що скоювались вони здебільшого колюче-ріжучим знаряддям, із спричиненням численних тілесних ушкоджень потерпілим. Жертвами агресії в обох групах найчастіше ставали особи, з якими підекспертні вживали ПАР. Наркозалежні мали схильність виявляти агресію також до сторонніх осіб; на противагу їм, підекспертні з АЗ завдавали шкоди членам родини. Загалом жертвами агресивних дій ставали від 1 до 4 осіб. Численність потерпілих більш характерна для осіб з групи АЗ.

Кількість жертв від спричинених агресивних злочинів перевищувала кількість підекспертних, які вчинили такі СНД. На 174 підекспертних припало 209 осіб, які стали

Таблиця 2. Особливості скоєння суспільно небезпечних дій особами із залежністю від ПАР

Особливості скоєння злочину	Група АЗ (156 вип.)	Група НЗ (212 вип.)
Стан алкогольного / наркотичного сп'яніння під час СНД		
Був наявний, з них:	151 (96,8 %)	108 (50,9 %)
тільки у підекспертного	69 (44,2 %)	74 (34,9 %)
у підекспертного та потерпілого	82 (52,6 %)	34 (16 %)
Ситуація конфлікту під час скоєння СНД		
Достовірно відомо, що була наявна	32 (20,5 %)	18 (8,5 %)
Період доби, в який найчастіше були скоєні злочини		
Вранці, вдень	21 (13,5 %)	182 (85,8 %)
Ввечері, вночі	135 (86,5 %)	30 (14,2 %)
Попередній намір на злочин		
Мали	51 (32,7 %)	159 (75 %)
Не мали, з них:	89 (57,1 %)	39 (18,4 %)
злочин як «непередбачувана випадковість»	2 (1,3 %)	6 (2,8 %)
злочин скоєний раптово	87 (55,8 %)	33 (15,6 %)
ознаки загрозової поведінки до скоєння СНД	16 (10,3 %)	14 (6,6 %)
Приховування слідів та поведінка після злочину		
Наявні ознаки приховування слідів злочину та причетності до нього	36 (23,1 %)	199 (93,9 %)
Відсутність ознак приховування слідів злочину	120 (76,9 %)	13 (6,1 %)

Таблиця 3. Особливості скоєння агресивних суспільно небезпечних дій особами із залежністю від ПАР

Особливості скоєння агресивних злочинів	Група АЗ (112 вип.)	Група НЗ (62 вип.)
Знаряддя спричинення тілесних ушкоджень або вбивства		
Колюче-ріжучі предмети (ніж, сокира)	72 (64,3 %)	30 (48,4 %)
Побиття руками, ногами	23 (20,5 %)	22 (35,5 %)
Підручні тупі предмети (палка, бита, табуретка, молоток)	11 (9,8 %)	5 (8,1 %)
Зашморг для удушення	2 (1,8 %)	3 (4,8 %)
Зброя (окрім холодної)	2 (1,8 %)	2 (3,2 %)
Транспортний засіб	2 (1,8 %)	-
Численність тілесних ушкоджень		
Поодинокі (1–2 ушкодження)	50 (44,6 %)	29 (46,8 %)
Багаточисленні (3 та більше)	62 (55,4 %)	33 (53,2 %)
Кількість жертв агресивних злочинів		
Один потерпілий	101	58
Два потерпілих	12 вип. = 24	6 вип. = 12
Три потерпілих	2 вип. = 6	-
Чотири потерпілих	2 вип. = 8	-
Загалом потерпілих з них загиблих	139 64	70 39
Спрямованість агресії		
Сторонні, випадкові, незнайомі особи	12 (10,7 %)	21 (33,9 %)
Особі, з якими вживали ПАР	48 (42,9 %)	25 (40,3 %)
Члени родини	36 (32,1 %)	10 (16,1 %)
Знайомі, друзі, сусіди	16 (14,2 %)	6 (9,7 %)

жертвами їх агресивних злочинів, 103 з яких загинули (табл. 3). Людські втрати є лише однією складовою з комплексу факторів економічно-демографічних втрат країни внаслідок СНД даного контингенту осіб. Кримінальний досвід в минулому мали 98 (62,8 %) осіб з АЗ та 162 (76,4 %) наркозалежних. Переважна більшість з них притягувались до кримінальної відповідальності неодноразово. Майже у третини відмічалась негативна динаміка кримінального досвіду – від вчинення менш тяжких до тяжких злочинів.

СПЕ під час минулих епізодів притягнення до кримінальної відповідальності проходили лише третина підекспертних. Здебільшого їм встановлювали експертні діагнози психічних та поведінкових розладів внаслідок залежності від ПАР, але такого ступеня, що не позбавляв їх здатності усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними (табл. 4).

Різномірні правопорушення у групі АЗ складали переважно злочини проти життя та здоров'я, а також злочини, пов'язані з незаконним заволодінням майном. У групі НЗ спостерігалась тенденція до чергування майнових та злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів.

Таблиця 4. Кримінальний анамнез та його динаміка в осіб із залежністю від ПАР

Особливості кримінального досвіду	Група АЗ (156 вип.)	Група НЗ (212 вип.)
Кримінальний анамнез в минулому		
Відсутній	58 (37,2 %)	50 (23,6 %)
Наявний:	98 (62,8 %)	162 (76,4 %)
спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (ст. 121, 125 КК України)	6 (3,8 %)	7 (3,3 %)
вбивство (ст. 115 КК України)	4 (2,6 %)	3 (1,4 %)
злочини, пов'язані з незаконним заволодінням майном (ст. 186, 186, 187, 289 КК України)	33 (21,2 %)	56 (26,4 %)
злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів (ст. 305–311 КК України)	4 (2,6 %)	29 (13,7 %)
згвалтування (ст. 152 КК України)	2 (1,3 %)	-
«різномірні» злочини	49 (31,4 %)	67 (31,6 %)
Частота притягнення до кримінальної відповідальності в минулому		
Одноразово	30 (30,6 %)	35 (21,6 %)
Двічі	14 (14,3 %)	36 (22,2 %)
Тричі	8 (8,2 %)	23 (14,2 %)
Багаторазово	46 (46,9 %)	68 (42 %)
Негативна динаміка кримінального досвіду	34 (34,7 %)	42 (26 %)
СПЕ під час минулих епізодів притягнення до кримінальної відповідальності		
Не проходили	104 (66,7 %)	147 (69,3 %)
Проходили:	52 (33,3 %)	65 (30,7 %)
були визнані особами без психічних розладів / «осудними»	17 (10,9 %)	7 (3,3 %)
був встановлений психіатричний діагноз, але визнані «осудними»	35 (22,4 %)	57 (26,9 %)
був встановлений психіатричний діагноз, визнані «неосудними»	-	1 (0,5 %)

Аналіз кримінального досвіду свідчить про високі показники повторюваності (рецидивності) кримінальних злочинів серед осіб із залежністю від ПАР та негативну динаміку їх кримінального досвіду. Це підтверджує не ефективність існуючих профілактично-виправних заходів і необхідність розробки нових підходів до реабілітації таких осіб з метою запобігання рецидивності злочинів.

Висновки

Особи із станами залежності від ПАР є досить криміногенним контингентом, злочини яких є важко передбачуваними через раптовість їх скоєння під впливом ситуаційних чинників у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Особи з алкогольною залежністю достовірно частіше, ніж наркозалежні, скоюють агресивні злочини. Алкогольне сп'яніння є суттєвим тригером агресії.

Високі показники рецидивності (62,8 % та 76,4 % відповідно) свідчать про неефективність існуючих профілактично-виправних заходів, через що країна несе суттєві соціально-демографічні та економічні збитки, обумовлені втратою цілого пласту працездатних чоловіків як повноцінних членів суспільства і платників

податків; витратами на кримінальні розслідування та утримання в пенітенціарній системі; компенсацією матеріальних збитків та невідновних людських втрат (жертв) внаслідок злочинів такого контингенту. Це обґрунтовує необхідність розробки нових підходів до реабілітації таких осіб з метою запобігання рецидивності злочинів та уникнення соціально-економічних втрат.

Список використаної літератури

1. Олійник О. П. Кримінологічні та психопатологічні особливості скоєння кримінальних злочинів учасниками бойових дій / О. П. Олійник // Архів психіатрії. – 2017. – Т. 23, № 2 (89). – С. 139–142.
2. Олійник О. П. Профілактика тяжких суспільно небезпечних дій психічно хворих, спрямованих проти членів сім'ї: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. мед. наук : спец. 14.01.16 «Психіатрія» / О. П. Олійник. – Київ : «Науковий світ», 2008. – 22 с.

References

1. Oliinyk, O. P. (2017). Kryminolohichni ta psykhopatolohichni osoblyvosti skoienni kryminalnykh zlochyniv uchasykamy boiovykh dii [Criminological and psychopathological features of committing offenses by combatants]. *Arkhiv psykhiatrii – Archives of psychiatry*, vol. 23, no. 2 (89), pp. 139–142. (In Ukrainian).
2. Oliinyk, O. P. (2008). *Profilaktyka tiazhykh suspilno nebezpechnykh dii psykhychno khvorykh, spriamovanykh proty chleniv sim'i* [Prevention of severe socially dangerous actions of mentally ill, directed against family members]. Extended abstract of Candidate's thesis, Kyiv, 22 p. (In Ukrainian).

СТРУКТУРА И ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО ОПАСНЫХ ДЕЙСТВИЙ ЛИЦАМИ С СОСТОЯНИЯМИ ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПСИХОАКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ

О. П. Олейник

Актуальность. Высокая криминогенность лиц с состояниями зависимости от психоактивных веществ (ПАВ) обуславливает многочисленные научные исследования по поиску эффективных путей предотвращения повторности преступлений и их социально-экономических последствий.

Цель – исследовать современную структуру и криминологические особенности совершения преступлений лицами с синдромом зависимости от ПАВ для установления криминогенных факторов с целью их дальнейшего учета при разработке подходов к судебно-психиатрической оценке указанных психических расстройств и мероприятий психосоциальной реабилитации.

Материалы и методы. Судебно-психиатрическому обследованию подлежали 368 человек с синдромом зависимости от ПАВ, которые прошли экспертизу в течение 2013–2016 годов.

Результаты. Лица с состояниями зависимости от ПАВ являются достаточно криминогенным контингентом, преступления таких лиц трудно предсказуемы из-за внезапности совершения под влиянием ситуационных факторов в состоянии алкогольного или наркотического опьянения.

Лица с алкогольной зависимостью достоверно чаще, чем наркозависимые (66,7 % против 29,2 %), совершают агрессивные преступления. Алкогольное опьянение является существенным триггером агрессии.

Высокие показатели рецидивности (62,8 % и 76,4 % соответственно) свидетельствуют о неэффективности существующих профилактических и исправительных мер.

Выводы. Вышесказанное обосновывает необходимость разработки новых подходов к реабилитации лиц с состояниями зависимости от ПАВ с целью предупреждения рецидивности преступлений и избежания социально-экономических потерь страны.

Ключевые слова: зависимость от психоактивных веществ, психические расстройства, общественно опасные деяния, судебно-психиатрическая экспертиза.

STRUCTURE AND FEATURES OF COMMITTING SOCIALLY DANGEROUS ACTIONS BY PERSONS WITH DEPENDENCE ON PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

O. P. Oliinyk

Background. High criminality of persons with states of dependence on substances is causes numerous scientific studies to find effective ways to prevent the recurrence of crime and their social and economic consequences.

Objective. Investigating the current structure and criminological features of crimes committed by persons with abuse to define criminogenic factors with a view to their further consideration when developing approaches to forensic psychiatric examination of these mental disorders and psychosocial rehabilitation activities.

Materials and methods. Forensic psychiatric examination of 368 people with a syndrome of dependence on substance (2013–2016 years) were examined.

Results. Persons with states of dependence on substance are a sufficiently criminogenic contingent. Their crimes are difficult to predict because of the suddenness of commission under the influence of situational factors in the state of alcoholic or narcotic intoxication.

People with alcohol abuse are significantly more likely than drug addicts (66.7 % versus 29.2 %) have committed aggressive crimes. Alcoholic intoxication is an essential trigger of aggression behavior.

High rates of recurrence (62.8 % and 76.4 %, respectively) indicates ineffectiveness of existing preventive and corrective measures.

Conclusions. The above justifies the need to develop new approaches to the rehabilitation of persons with conditions of dependence on substances with a view to preventing the recurrence of crime and avoiding socioeconomic losses of the country.

Keywords: dependence on psychoactive substances, mental disorders, socially dangerous acts, forensic psychiatric examination.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2017 р.

ОЛІЙНИК Оксана Петрівна, к.мед.н., с.н.с., провідний науковий співробітник відділу комплексної судово-психіатричної експертизи Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України, м. Київ, Україна; e-mail: sudprof@ukr.net

ОЛЕЙНИК Оксана Петровна, к.мед.н., с.н.с., ведущий научный сотрудник отдела комплексной судебно-психиатрической экспертизы Украинского научно-исследовательского института социальной и судебной психиатрии и наркологии Министерства здравоохранения Украины, г. Киев, Украина; e-mail: sudprof@ukr.net

OLIINYK Oksana Petrivna, MD, PhD, Leading researcher of the Department of complex forensic-psychiatric examination of Ukrainian research Institute of social and forensic psychiatry and Drug Abuse Ministry of Health of Ukraine, Kyiv, Ukraine; e-mail: sudprof@ukr.net